

A NEGYVENES ÉVEK KRITIKAI MUNKÁSSÁGA.

Az 1843—44. év fontos határjelző a magyar kritika életében: ekkor történt a műbírálat küzdőterén az egyik legnevezetesebb őrvtáltás. Egyrészt megszűnt a Figyelmezővel összeolvadt Athenaeum, s az irodalmi bírálat elvesztvén önálló organumát, a szépirodalmi hetilapok vendégszeretetére szorult; másrészt a kritika eddigi vezéregyéniségei lerakták a fegyvert s átadták helyüket egy új nemzedéknek. Mind a két változás, úgy látszott, súlyos csapás a kritikára. Toldy ugyan még időnként vissza-visszatért az elhagyott mezőre, de megszűnt azzal az állandó érdeklődéssel, lelkiismeretes gonddal figyelni az irodalom újabb jelenségeit, mely kritikusi működésének olyan értékes vonása volt; Szontagh Gusztáv, Vörösmarty és Bajza sorjában végleg elhallgattak: lesznek-e az ifjú írók sorában, akik kitarásban és buzgóságban, készülségben és ízlésben méltó utódokként ellátják munkakörüket? Még aggasztóbb, egyenesen végzetes jelenségnek tűnt föl a másik esemény, a kor egyetlen kritikai közlönyének, az Athenaeumnak, elnémulása. Az a veszedelem állott küszöbön, hogy a műbírálat a szépirodalmi lapok hasábjain a műkedvelők játékszerévé lesz, s komoly olvasók helyett a kevésbé művelt közönséghez szólván, vagy elsorvad vagy elfajul. Az egyik szépirodalmi lap, a Pesti Divatlap, főnnállásának első évében, 1844-ben, be is jelenti, hogy nincs szándéka a nemes tradíciót folytatni: «Ki sem kívánhatja tőlünk, hogy leginkább hölgyek által olvasott lapokban, hosszasan boncolgató vagy éppen száraz tudományos bírálatokat adjunk. Ez a kizárólag kritikai irányú lapok feladata. És mi eleget teszünk körünkben, ha szépirodalmunk újabb terményeit röviden s csak általánosan ismertetjük meg olvasóinkkal; minél fogva, hogy kimerítő és több oldalulag támogatót (motivált) bírálatokat csak igen ritkán adhatunk, az nem a mi hibánk.»¹ Mi más ez, mint annak bevallása, hogy a tudományos kritika kívül marad a szépirodalmi lapok körén, s hogy nem éreznek kedvet erre az erejüket meghaladó föladatara? S az a szomorú, hogy e fölfogás alapján helyes volt: sem a tételt, sem a megokolást nincs jogunk hibáztatni.

¹ II. negyed, 29. l.

S még egyre sötétebb és sötétebb felhők vonultak föl a kritika egére. A három egymás mellett élő divatlap, a Honderü, Pesti Divatlap, Életképek, célját, anyagát és eszközeit tekintve alig különbözött egymástól, sőt még beosztásuk és rovataik is nagyrészt ugyanazok voltak. A csekélyszámú magyar olvasó közönség erejét próbára tette ez a gazdagság, s a lapok érezték, hogy egymásnak nemcsak versenytársai, hanem ellenségei: minél mélyebbre nyúl a másik kettő a magyarságnak ügyis ösztövére erszényébe, annál kevesebb marad neki. A viszonyok egészen természetesen kenyéririgységet fejlesztettek közöttük, s a vetélytársak a helyett, hogy a maguk lapjának emelésével iparkodtak volna elhódítani a másik közönséget, könnyebben járható s véleményük szerint gyorsabban célhoz vezető utat választottak: áskálódást, pizskolódást, az ellenfél kigúnyolását és gyalázását. Fokozta a veszedelmet, hogy a három szerkesztő sajátos, gyöngeségekkel és fogyatkozásokkal megvert embert volt: Vahot Imre (Regélő Pesti Divatlap) hetvenkedő, Frankenburg Adolf (Életképek) kötekedő, Petrichevich Horváth Lázár (Honderü) nagyzó, s mind a három egyformán megbízhatatlan és elvtelen. Hová sülyedhet a kritika, ha ilyen lapvezérek irányítják, nem lesz-e pusztá eszköz a védekezésre vagy — ami még rosszabb — orvtámadásra?

Szerencsére a negyvenes évek kritikája nem olyan silány és aljas, mint amilyenek az előzmények alapján várnók. A szerkesztők megelégedtek azzal, hogy egymás lapját a maguk folyóiratának keresett címmel földízített vegyes-rovatában (*Irodalmi méh*, *Hirlapi ör*, *Mi hir Budán* stb.) csipkedték vagy döfték, sőt gyilkolták, de kritikai rovatukat nem engedték munkatársaik marakodásának szinterévé alacsonyítani. Olyan heves polemiák nem is zajlottak le a divatlapok hasábjain, mint Bajza idejében az Athenaeumban, s ha időnként megjelent is egyik-másik lapban valamilyen gyalázkodó irodalmi támadás, általában csak elfogultságot és rosszakaratot lehet egypár kritikusknak szemére vetni, durva sértegetést ritkábban. Kritikáik között sok a pártoskodó és torzsalkodó, forrásuk nem a meggyőződés ereje, hanem a személyes ellen-és rokonszenv heve vagy épen az anyagi érdek. Kétségkívül végzetes baj, de korántsem olyan mélyreható és általános, mint amilyenre az ember a negyvenes évek szenvedélyektől izzó levegőjében, forrongó viszonyai közt el volt készülve.

Az Athenaeum megszűnte és Bajzáék elhallgatása sem bizonyult kiheverhetetlen csapásnak. A divatlapok jobbak voltak hírüknél és nem fukarkodtak térrel a bírálatok számára. A rendszeres irodalmi kritika ugyan 1847-ig, a Magyar Szépirodalmi Szemle megindulásáig, szünetelt, de a szépirodalmi lapok szükségét érezték időnként, hogy egy-egy munkát kimerítő bírálatban részesítsenek, s ha a baráti érzés vagy a

ellenségeskedés belejátszott is a megbírálandó művek kiválogatásába: épen a folyóiratok versengése biztosította, hogy a jelentékeny irodalmi termékekről valahol olvashatott a közönség tájékoztató kritikát. Ezenkívül a hírlapok is szívesen megnyitották hasábjait a kritikák számára, főként a Pesti Hírlap és a Budapesti Híradó, s bár ezek az ujság-kritikák rendszerint fölületes műhely-munkák voltak vagy épen rosszakaratú, sőt piszkolódó bírálatok, egy-két komolyabb kritika is akadt köztük. A célzatosság nem volt idegen a szépirodalmi lapok kritikusaiktól sem, és ez sokat levont bírálataik értékéből, de számbelileg legalább nem lehet panaszunk a negyvenes évek kritikája ellen.

Kritikusokban sem volt hiány. Még az Athenaeum idején föltűnt egypár fiatal író, akik részint Bajzáék védőszárnya alatt készültek későbbi hivatásukra, mint Vahot Imre, részint az Athenaeummal hadakozva gyakorolták be magukat a kritikus munkájába, mint Henszlmann Imre. Hozzájuk járult az új nemzedék, többnyire kezdő írók, akikben a szükség vagy az alkalom fejlesztett kritikai ambíciókat, de tekintélyesebb írók is, p. o. Eötvös, akik szellemük értékes adományait mintegy szórakozásképen gyümölcsöztették a kritika terén. Ez a nagyszámú kritikus két, élesen elváló csoportra különül. Az egyiket az ujságírók alkotják, a három divatlap fő- és segédszerkesztői és legbelső munkatársaik. Ez a munkásabb és lármásabb csoport. Mindenhez hozzászólnak, mindenhez értenek; gyors kézzel, könnyű tollal bírálnak ellenséget és barátot; céljuk nem az igazság, hanem a diadal vagy legalább a szenzáció-keltés. Főszempontjuk a maguk s az ujságjuk érdeke, hangjuk a skála szélsőségein mozog, lelkesednek és ócsárolnak, amint a szükség kívánja. Eszközeik az olcsó szellemeskedés és a durva gúny. A másik csoport az esztétikus íróké. Komoly, tanult, izléses férfiak egész sora lép a sorompok közé, Henszlmann, Erdélyi, Eötvös, Pulszky, Greguss; fiatalos hevükben, a villamosággal telt légkörben eltévesztik ugyan néha a hangot és mértéket, de az ismereteknek olyan gazdagságával, az értelemnek olyan erejével dolgoznak, hogy működésük nemcsak méltó folytatása, hanem továbbfejlesztése a Figyelmező kritikai törekvéseinek. A tudományos szellemű irodalmi kritika, mely Kazinczytól Köleseynt át Szontagh Gusztávig értékben egyre emelkedett, ezeknek az íróknak művében még egy hatalmas lépéssel tovább jut: mai értelemben vett kritikává lesz. Amazok, bár tudományos értékük kétségtelen, fölfogásban és stílusban távol állanak tőlünk, egy régibb kor emlékei, ezek s a régi kritikusok közül Toldynak Arany-bírálata, első modern tudományos bírálataink.

Nagy jelentőségű mozzanat ez a magyar kritika történetében s elsősorban természetesen azoknak a férfiaknak érdeme, akik munkásságukkal ezt az új, az előbbinél mélyebb

kritikát megteremtették. De öntudatlanul is nagyon sokat tett érdekében egy olyan írónk, aki bár baráti körben s bizalmas írásaiban szeretett ítéletet mondani kortársai műveiről, de a nyilvánosság számára kritikát nem írt. Ez az író legnagyobb lírikusunk, Petőfi. Hogy a magyar kritika a negyvenes évek derekán, a nem épen kedvező viszonyok között is, olyan dúsan kivirágzott s az egész olvasó közönség érdeklődését fölkellette, sőt lázba hozta, maga a kritika pedig szinte divatos műfajjá lett: egyenesen Petőfi váratlan, tüneményes föllépésének eredménye. Egy-két évvel azután, hogy első költeménye az Athenaeumban megjelent, országos hírű emberré emelkedett: neve a legemlegettebb, költészete a legsajátosabb, egyénisége a legjellegzetesebb volt az irodalom terén. Különböző viselkedése, önérzetes, szókimondó természete csakúgy magára irányította a figyelmet, mint költészete, mely korának uralkodó irányával, Vörösmarty fönséges, megrázó ódáival, Bajzaék lágy, epedő szentimentalizmusával, homlokegyenest ellenezett. Mindenkinék észre kellett venni azt a nagy külső és belső ellentétet, mely Petőfit a kor többi költőjétől elválasztja, hogy új levegő, új szellem árad be vele a magyar irodalmi életbe, a klasszicizmus egyetemessége helyett népies hang és reális szín. Aki az irodalom iránt a legkisebb érdeklődést is tanúsította, annak állást kellett foglalnia ezzel az új jelenséggel szemben; ha mással nem, magával kellett elvégeznie, mit ér az új tünemény, gazdagodása, fölfrissülése-e költészetünknek, vagy bomlasztó elem, mely az eddigi értékes kereteket széttörve örvénybe juttatja azt. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a negyvenes évek közepének nem volt izgatóbb kérdése, mint az: igaz vagy álpróféta-e Petőfi. A fiatalág nagy része költészetünket megújító lángelmeként ünnepelte, s ez a csakhamar szinte extasissá fokozódó dicsőítés bizonyos visszahatást keltett azoknál, akik Petőfire idegenkedve néztek. A kicsinyeskedő pedansokat bántotta szereplése, mert benne a föltűnés hajszolását, mindenáron való eredetieskedést láttak, s bordalai, valamint a maga nyomorúságát, katona- és színészéletének szenvedéseit föltáró versei alapján csavargó, dorbézoló, léha embernek tartották, aki züllött életének rajzával bezsenyyezi a költészet arisztokratikus termeit; a régi költői eszményekben elfogódottak nem értették meg költői hitvallását és törekvéseit, idegenül hatott rájuk Petőfi tárgyainak új köre, az élményi, erősen egyéni, sőt személyes elemek; a fogyatékos esztétikai izlésűek visszadöbentek költészetének őszinteségétől, egyszerűségétől, elevenségétől; egyik-másik író-társánál pedig a hiúság és irigység is belejátszott az ellenérzésbe. Sőt akaratlanul maga Petőfi is kezükre járt, különösen pályája elején. Ő maga érezte legjobban szereplésének forradalmi természetét, s hogy maga meg az ósdiak között

lévő különbséget minél jobban kiélezzze, szándékosan költői és emberi egyéniségének azon vonásait állította előtérbe, amelyekben amazok megbotránkoztak s ezzel nemcsak maga, hanem az igazság ellen is vétett.¹ Mindez messze eltávolította és mereven szembeállította egymással a két pártot.

Épen Petőfi föltünése előtt fogott új tüzet a magyar kritika: most a szenvedélyek vihara, mely a két tábor mozgalmasság hullámszásából támadt, hatalmas lánggá élesztette. Jóformán minden kritikus — az egyik pártérből, a másik, mert úgy érezte, hogy önmagának tartozik vele — kötelességének tartotta állást foglalni és kimondani Petőfi költészetéről vallott nézetét. Az 1844-ik év január 11-ikétől kezdve, mikor az első komoly méltatás Petőfiről megjelent — Erdélyi János tollából — a szabadságharc kitöréséig egymást érik a bírálatok, hol rövid újsághírek, hol terjedelmes kritikák alakjában, s oly tömegben, mely Petőfi jelentőségének legnyilvánvalóbb bizonyága. Nincs magyar író, akit ilyen nagy figyelemre méltatott a korabeli kritika, s valamint Petőfi az a magyar költő, akivel legtöbbször foglalkozott irodalomtörténetírásunk, akként ő volt leghálásabb anyaga a magyar kritikának is.² Sőt az a mélyreható ösztönző befolyás, melyet az irodalmi bírálat föllendülésére tett, még halálával sem szűnt meg: dalos ajka már régen elnémult, mikor kritikuskaink még mindig foglalkoztak költészetével, s azt a kritikuskunkat is, aki ezt a műfajt az eddig elért legmagasabb fokra emelte, akinek munkásságában a magyar műbírálat tetőződését látjuk: Gyulai Pált, szintén Petőfi szólaltatta meg. Az ő első kritikája, hosszú pályáján legnagyobb szabású műbírálata, Petőfiről szól — mintha legnagyobb kritikuskunkat legnagyobb lírikuskunk terelte volna a kritika mezejére!

Petőfi hatalmas költői egyénisége és a költészetében nyilvánvaló páratlan esztétikai értékek azt a reményt keltik, hogy a róla írt kritikákban biztos mértéket találunk az egyes kritikuskok működésének megítélésére. Természetesen támad az a gondolatunk, hogy azok a kritikuskok, akik lángelméjét fölismerték és méltatták, finom izlésű, kiforrott itéletű műbírák, akik félreismerték és ócsárolták, a kritikus nevére érdemtelen műkedvelők vagy épen elfogult, rosszindulatú, megvesztegetett pártemberek voltak. Szóval azt várhatnók, hogy a Petőfiről szóló kritikai irodalom a magyar műbírálat akkori állapotának hű tükörképe.

¹ V. ö. Horváth János dolgozatát: *Petőfi fogadtatása az irodalomban*. Budapesti Szemle, 153. k. (1913) 434—464. l.

² A Petőfiről 1844—1849-ig írt kritikákat, valamint a róla 1842 óta nyomtatásban megjelent ítéleteket, véleményeket, jelentéseket összegyűjtötte s időrendben újra lenyomatta Endrődi Sándor *Petőfi napjai a magyar irodalomban* című művében (1911).

Várakozásunk nem egészen jogos, álláspontunk erősen anachronisztikus. A múltat a jelen szemével nézzük s elfelejtjük, hogy a kritikának rendkívül nehéz volt a helyzete Petőfivel szemben. A körülmények egész sora zavarta meg a kritikusokat. Először az, hogy egy hirtelen föltűnt s nagy népszerűsége emelkedett költőről kellett ítéletet mondani, még pedig rögtön, az első benyomások hatása alatt. Maga a jelenség nem ismeretlen költészetünk történetében: Kisfaludy Sándor 1801-ben *Himfy*jével, Vörösmarty 1825-ben *Zalánjával* szintén egy csapásra költészetünk élére emelkedett. De a *Himfy* megjelenésekor nem volt kritikánk, s Kazinczy csak nyolc évvel utóbb mond róla bírálatot, mikor nemcsak az ő lelkében szűrődött le vélemény Kisfaludy költészetének értékéről, hanem mikor az irodalmi vélemény is kialakult már. Vörösmarty föltűnésekor viszont a kritika, sőt a közvélemény irányítása is egészen az Aurora-kör hatalmában volt, s a költő ennek a körnek égisze alatt lépett föl, mint az irány hű bajnoka. Eposza csak a közönség számára volt meglepetés, az íróvilágnak nem; a mű címlapját Kisfaludy Károly rajzolta, az irodalom akkori vezére, s a költő egyik buzdítója Toldy volt, a kor legszorgalmasabb kritikusa.

A másik zavaró mozzanat még erősebb volt. A *Himfy* és a *Zalán futása* minden újszerűségük ellenére koruk irodalmának kifejezői, Petőfi lantján azonban új, eddig soha nem hangzott dallamok szólaltak meg, s míg a közönség szinte osztatlan figyelemmel hallgatta, épen a tollforgatók között akadtak számosan, akik szokatlanságán megdöbbenek. Amazoknál majd minden költő a maga hangjára ismert, de értékesebb hangszerebből, művészibb kéztől kicsalva, Petőfi hangja sokak előtt idegennek, bántónak, sőt művészetlennek tetszett.

Végül Kisfaludy és Vörösmarty föllépésükkor pusztá nevek voltak — Kisfaludy még az sem, mert a *Himfy* névtelenül jelent meg. A közönségnek csak a művekké volt dolga s nem egyszer mind a költőkkel is; ítéletét esztétikai tényezők irányították, függetlenül minden személyi mozzanattól. Petőfinél a költeményekkel együtt az ember is föllépett a nyilvánosság deszkáira, sőt az első verseit követő hírlapi támadása Garay, a Regélő szerkesztője ellen, már jelezte, hogy nemcsak költészete, hanem egyénisége is harcok ütközőpontja lesz. Abban a forradalomban, melyet működése keltett, része van költészetén kívül személyiségének is, s ez természetesen visszahatott a kritikára.

Ezek a körülmények magyarázzák, hogy a korabeli Petőfi-kritika értéke korántsincs arányban terjedelmével. Hosszabb, kimerítő bírálatot inkább csak ellenfelei irtak, s ezek már esztétikai álláspontjuk miatt is tévesek vagy épen értéktelenek. A nagyobbak között kevés a méltányló; sorukból csak Pulszkyé válik ki. A rövidebb ismertetések viszont nem igazi kritikák,

hanem hírlapi nyilatkozatok; minden tudományos alap nélkül pusztán személyes benyomások vagy meggyőződések tolmácsai, de a magasztalók — s ezek vannak túlsúlyban — gyakran igen szerencsésen villantanak rá költészetének egy-egy jellemző vonására. Általán azonban a negyvenes évek második felének közönsége sokkal jobban megérezte Petőfi költői lángelméjét, mint amennyire a kritika fölismerete; költészetének igazi megértői és méltatói nem azok voltak, akik róla írtak, hanem akik országszerte ünnepezték. Olyan megbízható, minden részletre kiterjedő értékelése, mint Jósikának Szontagh-tól, a *Kegyenc*nek Vörösmartytól, Arany eposzának Toldytól, ebből a korból nincs, s amivel ez a körülmény kapcsolatos: a korabeli műbírálat legkiválóbb képviselői, az előbbiek és Bajza, írásban komolyan nem foglalkoztak Petőfi költészetével.

Mindez csökkenti a Petőfi-kritikák belső értékét, de nem csökkenti azt a jelentőséget, mellyel Petőfi a magyar kritika életében bír. A negyvenes évek íróiban a kritikusi hajlamot, olvasóiban a kritikai érzéket minden más tényezőnél nagyobb mértékben kifejelesztette: Petőfi hatása itt is, mint minden téren, mélyen járt.

Kisebb mértékben, de szintén ösztönző hatással volt a magyar kritika fejlődésére egy másik költőnk, Szigligeti. Korának kétségkívül legszerencsésebb drámairója volt: első drámáinak sikere és szorgalma csakhamar befolyásos szerepet juttattak neki a Nemzeti Színház vezetésében. ez meg módot nyújtott, hogy egyre több és több drámáját adassa elő. Költői tehetségét nem lehet Petőfiéhez mérni, egyénisége is békésebb, színtelenebb volt: mégis külső pályájuk egy és más pontban megegyezett. Gyorsan emelkedett a névtelenségből, kardalospól rendezővé; színpadi hatásra számító drámái, különösen a népszínművek, újszerű alkotások voltak, a közönség egy része előtt igen népszerűek; végül megbántva az ő önérzete is élesebb hangon nyilatkozott. Sőt költészetének szelleme is mutat némi rokonságot Petőfiével: valamint az a lírába, ő a drámába vitte bele és emelte művészivé a népies elemet. Mindez, de elsősorban mégis nagy diadalai fölkellették irótársai irigységét, s ez annál hangosabban nyilvánult, mert a divatlapok szerkesztői és kritikussai között több drámairó volt, akik magukat Szigligeti miatt mellőzötteknek érezték. Az anyagi szempont nála még súlyosabb nyomatókkal esett a mérlegbe, mint Petőfinél, így érthető, hogy versenytársai, ha már más módon nem vehettek maguknak elégtételt, bírálatokban öntötték ki elkeseredésüket. Mivel Szigligeti költészete nagy ter-
mékenységével és tagadhatatlan érdemeivel az objektív kritikusok figyelmét is fölkellette, ő lett a kor kritikussainak másik kedvelt tárgya, s részletes, alapos bírálat még több jelent meg róla, mint Petőfiről.

A Petőfi-bírálatoknak jelentősége a magyar kritika fejlődésében azonban még egy szempontból nagyobb: segítségükkel, mint választóvízzel, szétbonthatjuk irányaira a negyvenes évek kritikáját. Három, élesen elkülöníthető csoportot figyelhetünk meg. Az egyiknek tagjai ósdi, fogyatékos ízlésű, elmaradt kritikusok; ideáljuk még a negyvenes években is a Bajza költői törekvéseiből kisarjadt, de az epigonok kezében, vértelenné csenevészedett, érzélgős, csinált líra. A másik irány a fiataloké, az ifjú óriásoké; Petőfi lángelméjét fölismerik, de dicsőítésük nem mindenben alapos, sőt rendszerint épen túlzásaiért, hetykeségeért, szertlenségeért rajonganak. A harmadik csoportba kerülnek végül a komoly, értékes kritikusok, akik tudományos életünknek is számottevő tényezői voltak.

I. Az ósdi kritikusok.

Ósdiak neve alatt foglaljuk össze azokat a kritikusokat akik nem tanúsítottak kellő érzéket az irodalom újabb törekvései iránt. A név inkább találó, mint kifejező s ezért élünk vele, jobb hiányában. Nem nevezhetjük őket maradiaknak vagy konzervatívoknak, mert volt ugyan némi kapcsolatuk a politika konzervatív köreivel és sajtó-organumaival, de maradiságuk nem állott elvi alapon, ami minden konzervativizmus elengedhetetlen föltétele, nem is annyira ízlésük volt elmaradt — mert azzal tulajdonképen nem voltak megáldva, s ami kevés esztétikai eleme volt költői fölfogásuknak, az nem egy régibb letűnt irányzathoz, Kazinczyékhoz, csatolta, nem is ahhoz az uralkodó áramlathoz, Vörösmartyéhoz, melyet Petőfi föllépte megrendített, hanem annak beteges elfajulásához. Ósdi, a legújabb jelenségekkel szembehelyezkedő álláspontjuknak személyi okai is voltak, s ez magyarázza, hogy ósdiaink a konzervatívokhoz épen nem illő haremodort választottak, türelmetlenek, hevesek voltak, sőt radikálisak, akárcsak a mindent fölforgatni kész fiatalok. Ehhez koruknál fogva volt is joguk: nem az öregek sorából kerültek ki, mind a 40-en jóval innen s az irodalom tekintélyes vezetőinél, az Athenaeum triászánál fiatalabbak voltak.

A tábor nem volt nagy, de annál változatosabb, amint az mindig megtörténik, ha a harcosokat nem közös elvek tisztelete, hanem közös elveknek vagy épen személyeknek gyűlölete tartja össze. Előkelő társadalmi állású férfiak szöveteztek ismeretlen múltú és kétes jelenű egyénekkal, komoly — bár nem értékes — írók mindenre kész ujságírókkal. Erős meggyőződésük a magasabb rendűeknek sem volt, az alacsonyabb rendűek meg épen pénzen árulták poétikai hitvallásukat, s közös vonásuk az az egy negatív tulajdonság volt, hogy egyaránt tehetségtelenek voltak. Ezek a körülmények értetik meg, hogy az ósdiak

köréből nemcsak értékes kritikus, de jelentős kritika sem emelkedett ki.

Az ósdiak kritikájának fészke, egyszersmind legmozgékonyabb organumuk a Honderü című divatlap volt (1843—1848), s így az irány fejeül a lap tulajdonosát s egyideig szerkesztőjét, P. Horváth Lázárt tarthatjuk. A szerkesztő is, lapja is ismertek, sőt hírhedtek irodalmunkban. Amaz előkelő köznemesnek és főrangú anyának szülötte, társadalmi és rokonsági kapcsolatainál fogva magát az arisztokraciához számította, de csak a modorukat tanulta el s azt a gőgöt, mely a főrangú osztálynak nem is legkiválóbb tagjait jellemzi. Lelki alkatában azonban nem volt semmi az arisztokracia igazi értékeiből, s ez az ellenmondás akaratlanul is színeskedővé, affektálttá, hazuggá tette egész egyéniségét. Másnak akart látszani, mint ami valójában volt, s ez a gyöngesége sokszor ferde, sőt nevetéses helyzetekbe juttatta. Szeretett a főrangúakhoz dörzsölni s még irodalmi dolgozataiban is, különösen az *Emíliahoz* intézett levelekben, eldicsekedni előkelő, grófi, hercegi ismerőseivel s a náluk töltött órákkal. Nagy lábon élt s ezt is sokszor hangoztatta, valamint származását és jó módját, gőgösen éreztetve szerényebb sorsú írotársaival, hogy magát már ezért különbnek tartja náluk. Másfelől minden áron írói babérokra vágyott, s mivel sem tehetsége, sem izlése nem volt, sokfelé tett kísérletet, de eredmény nélkül. Vezető szerepre is vágyott, s erre volt a legkevesebb hivatottsága. Főnhéjazó viselkedése, üres, tartalmatlan egyénisége elriasztotta a jobb írókat, így bizalmas környezete csupa jelentéktelen, sőt gyanús irodalmi emberből telt ki, s ezek csakhamar föléje kerekedtek: mialatt ő abban a hitben élt, hogy biztos törzskara van, azok használták ki lapját a maguk céljainak elérésére.¹

A Honderü, Petőfi jellemző kifejezése szerint a «Lázárok Lázára», határozott pártlap volt, az arisztokracia számára szerkesztve, de attól alig olvasva. Finomkodó, keresett, választékos — de csak a formában, később már abban sem; jelszava az előkelőség, de nem szellemben, hanem külsőségekben. Szépirodalmi része, különösen eleinte, míg nem ingerelte maga ellen a fiatalságot, nem állott a kor színvonalán alul, s a sok selejtes vers és novella mellett közölt jobbakat is, sőt időnkint legkiválóbb költőink és komolyabb íróink is fölkeresték, Vörösmarty, Czuczor, Gaal, Kovács Pál, Tompa, Kúthy, Vajda Péter, még Petőfi is írt bele két verset, Jósika meg állandó munkatársa volt. Fogyatozásai: léhasága, megalázkodása, kegyházháza, hízlgése a kisebb rovatokban nyilvánultak, itt tűnt ki egész sivárságában szerkesztőjének és magának a lapnak szellemi szegénysége meg célzatossága.

¹ Kitünő jellemzését adja P. Horváthnak az Életképek egy névtelen cikkirója az 1845. évfolyam II. kötetének 217—218. lapján.

Rendes kritikai rovata a Honderűnek nem volt. Elvértve azonban, a cikkek során, közölt egy-egy terjedelmesebb bírálatot, hatodfélelvi főnnállása alatt tízet, többnyire az évenként megjelenő zsebkönyvekről, s csak 1846-ban adott Petőfiről egy nagyobb cikksorozatot, a következő évben pedig *Irodalmi ABC* cím alatt a kor népszerű íróiról rövid, kritikászerű jellemrajzokat. Állandó figyelemmel csak a drámát kísérte a lap. *Thalia* cím alatt rendszeres játékszini krónikát vezetett, az Athenaeum modorában, s bár többnyire csak az előadásról s a darab fogadtatásáról számolt be, az újonnan színre került drámák ismertetésének hol a krónika keretében, hol külön cikkek alakjában nagy teret szentelt. Nem minden új drámáról, de jó részükről olyan beható, terjedelmes ismertetést adott, hogy ezek a beszámolóok a rendes színi kritika mértékét meghaladva inkább drámabírálatok. A Honderű e színi kritikái ebből a szempontból határjelölők: itt lendült át a színi bírálatok súlypontja az előadásról a drámára. A műfaj életében, amint mindjárt látjuk, egyéb jelentőségük nincs.

A Honderű kritikusi gárdája számra nézve nem nagy. Az első években maga P. Horváth Lázár és a szerkesztésben segédje, Nádaskay Lajos, látták el bírálatokkal a lapot, az 1846-ik év második felétől kezdve azonban átengedték egészen a teret Zerffi I. Gusztávnak. A két munkatárs, az első elvtelen, a másik jellemtelen is, anyagi érdekből és az érvényesülés vágyából csatlakozott a Honderűhöz, s a készséges szolgálak megszokott túlbuzgalmával bocsátották tollukat a lapvezér rendelkezésére. Így a Honderű kritikái hű tolmácsai P. HORVÁTH LÁZÁR egyéniségének.

Maga a szerkesztő-laptulajdonos legrikítóbb típusa a dilettáns kritikusnak. Szinte elég volna jellemzésére azt a szerkesztői jegyzetet lenyomatni, mellyel Hiadornak egy költeményét kísérte: «Hiador' munkái a divatos Petőfiéi fölött annyival fönnebb állanak, mennyivel egy európai műveltségű költér fönnebb áll oly költőnél, ki saját hona' keskeny szellemkörén túl mit sem ismer. Gyémánt mindkettő. Egyik, mellyen még rajta csüng az anyaföld salakja; másik, melly művészek közé yetődött s a' közsörűnek minden újabb forgásával új tüzet — új fénysugárt lövel ki». ¹ Méltóan egészíti ki ezt az ítéletet egy másik nyilatkozata, melyben Hiadort Byronnal méri össze — az előbbi javára. ² Hiador verseiben «valódi fájdalom hangjait» halljuk, nem pedig olyan «csinált fájdalomét», mint Byronnal, «a'kit csak akkor lepett meg a fájdá-

¹ Honderű, 1847. I: 108. l. — A Petőfire vonatkozó kritikáknál hivatkozom ezentúl Endrődi id. művének arra a helyére is, ahol a bírálat vagy az idézet olvasható, mert ez a mű sokkal inkább hozzáférhető, mint az egykorú folyóiratok. A fönt közölt idézet Endrődinél a 243. lapon van.

² Hiador *Hattyudalok* c. verskötetének előszavában.

lom, midőn költött, 's míg Hiadornál a' fájdalom való, addig Byron teremtményére csak úgy nyomá bélyegül a' valóság látszatát.» Ezekben a rövid jellemzésekben benne van az egész P. Horváth Lázár: mesterkéltsége, keresett európaiaskodása s ízléstelensége, mikor a tehetségtelen lírikust, a szépen csengő, de üres szavakat lágy, sima versekké kalapácsoló Hiadort Petőfi fölé emeli. De ez lett az egész tábornak vezető gondolata: a nép költészetéből táplálkozó Petőfi elé ideálul odaállítani Hiadornak kényeskedő, vértelen, mesterkélts holdvilág-poeziséjét.

Petőfi költészetével egyébként P. Horváth Lázár nem foglalkozott s átengedte őt csatlósai martalékaúl. Úgy látszik, attól félt, hogy előkelő, főúri kezéhez óhatatlanul odatapad némi szenny, ha a földszagu «népköltő» műveit forgatja! E helyett már korábban, 1843-ban egy rendkívül terjedelmes, kilenc folytatásos cikket irt *Jósika Miklós regényeiről s a regényirodalomról általában*,¹ s 1843-tól 1846-ig egy jelentéktelen almanach-bírálaton kívül² nyolc nagyobb színi kritikát.³ E bírálatok legjellemzőbb vonása az ízléstelenség, mely már a tárgy és a terjedelem aránytalanságában nyilvánul. A kritikuskak alig van mondanivalója, s ami van, oly egyszerű és kevés, hogy egypár szóba bele lehetne foglalni, ő azonban lapokat tölt meg bőbeszédű, üres fecsegésével. Ilyen főként Jósika-bírálata. Igazi monstrum, nyilván Toldy híres Vörösmarty-méltatásának hatása alatt, mintegy annak párdarabjával, de a gyakorlatlan laikus ügyetlenségével. Kilenc sűrű nyomású lapon keresztül beszámol a *Zrinyi a költő* tartalmáról, de nem összefüggő előadásban ismerteti a mesét, hanem minden fejezetből külön kivonatot készít, minden összefoglalás, minden áthidalás nélkül, s az egyes kivonatokat egy-egy szertelen, áradozóan dicsérő, de jellemző erő híján lévő jelzővel vezeti be.⁴

Ugyanez a szánalmas bírálati módszer jellemzi többi kritikáját: érthetetlenül részletes és unalmas tartalomvázlat, majd a drámákban szereplő hősök jellemének tartalmi elemzése a jellemet alkotó vonások felsorolásával, közben vagy végül

¹ U. o. 1843. II: 257—262, 289—297, 329—333, 361—363, 395—399, 457—460, 489—494, 521—530, 585—593. I. Jósikáról csak az utolsó hat folytatás szól, az első három a külföldi regényirodalom fejlődéséről igyekszik képet adni.

² Az 1844-iki *Órangyalról*, u. ott 1844. I: 22—24. l.

³ Tárgyuk: Nagy Ignác *Tisztújítása* (Honderű, 1843. II: 210—220); Vahot Imre *Farsangi iskolája* (u. ott, 1844. I: 298—302); Eötvös, *Eljen az egyenlőség* (1844. II: 292—294); Czákó, *Kalmár és tengerész* (u. ott 356—358); Szigligeti, *A rab és Egy szekrény rejtelve* (1845. I: 517—520, 1846. I: 233—235 és 250—252); Kocsi Horváth Zsigmond *Zuelmája* (1846. I: 318—319); Degré, *Félreismert lángész* (u. ott, 213—216).

⁴ P. o. mesteri, jeles, kitünő, csábító.

értékelés egypár semmitmondó jelzővel vagy súlyos ítélettel.¹ Valóban száználmas látvány, mikor Horváth bírói székbe ül és ítélkezik. Három vezető szempontja van: egy etikai, egy társadalmi és egy esztétikai. Az elsőt kora általános fölfogásából merítette, a másodikat a maga egyénisége szolgálhatta, a harmadikat Toldytól tanulta. Az etikai principium alkalmazása esztétikai zsinórmértékül általános e kor kritikusaínál, de ezt a rendszerint félreértett elvet senki sem alkalmazta olyan naivul, akaratlanul is ad absurdum vezetve, mint ő. Mindenütt erkölcsi célzatot nyomoz, a regények vagy drámák minden fordulatanál azt kutatja, mit lehet belőle tanulni, minden alakjától azt várja, hogy sorsa egy nagy erkölcsi tanulság legyen, s ha az igazság győzedelmeskedik vagy a gonoszság megszegyenül: kegyes mozdulattal nyújtja az elismerés pálmáját. Nagy Ignác *Tisztujításában* p. o. nem a mulatságos cselekvényt, az életből ellesett alakokat s a kedves szatirát veszi észre, hanem azt, hogy a dráma célzata erkölcsös, hogy az író a közerkölcsiségnek tesz szolgálatot, mikor a korteskedést elítéli. A költői igazságszolgáltatás dogmáját megépen törvénné merevíti s megköveteli az írótól, hogy a cselekvény minden szereplője a függöny legördültekor bünei és erényei mértékében latra pontosan kimérve vegye büntetését vagy jutalmát. S mikor a negyvenes évek egyik nagyszerű drámáját, Czákó *Kalmár és tengerészét* ismerteti, melyet bírálataból kitetszőleg a kor legjelesebb színművének tartott, nem tud róla nagyobb dicséretet mondani, minthogy «e drámának minden jelleme egy külön erkölcsi tanszék (!), mellynek diadalát a merőben szent költői igazságtételek dicsőítik».² Ez a rövid ítélet époly éles világot vet a kritikus zavaros gondolataira, mint stíljének ügyefogyott nagyhangúságára!

Még visszasabb értékelésének másik principiuma, a társadalmi szempont. A műalkotástól az etikus célzaton kívül azt is megköveteli, hogy előkelő legyen. Nem Goethe és Kazinczy arisztokratikus hagyományait újítja fel, akik azt kívánták, hogy a művészet a műveletlenek nagy tömege helyett a választottak kicsiny, de szellemileg értékes csoportjához szóljon, hanem az előkelőséget egészen a társadalmi konvenciók értelmében fogva föl, a költészet hivatását pusztán az előkelők szórakoztatásában látja s épezért megvárja tőle, hogy a főúri világ eszmekörében mozogjon, a főúri társaság hangján és módorában szóljon. Az *Éljen az egyenlőségtől* el van ragadtatva,

¹ Szigligetinek *Egy szekrény rejtelme* című népszínművéről ítélete így hangzik: «A tárgy dús, a jellemek hűk, a szerkezet ügyes». (Honderű, 1846. II.: 251. l.) Vahot *Farsangi iskolájáról* viszont, mely az írónak legjobb drámája s a Nemzeti Színház első 30 éve alatt 36-szor került színre, kijelenti, hogy egy tíz éves gyermek is írhatta volna.

² U. ott, 1844. II.: 356. l.

nemcsak azért, mert szerzője báró, hanem mert a dráma kimutatja, hogy az egyenlőség, melyet akkoriban mindenki az ajkán hordott, csak chimaera!¹ Olyan rövidlátó, hogy észre sem veszi Eötvös vígjátékának szatirikus élet: Eötvös kigúnyolja azokat, akik visszaélnék az egyenlőség jelszavával; olyan süket, hogy meg sem hallja a dráma tendenciáját: valósítsuk meg az igazi demokraciát! A «noblesse oblige» elvet illetően P. Horváth nem ismer megalkuvást, s ő, a fertálmágnás, szemére hányja Eötvösnek, az igazi mágnásnak, hogy egyik hőst, Ábrányi grófot, olyan allattomos ármánykodás végrehajtójává teszi, mely «gentlemanhoz sehogy sem illő».² Már akkor Jósikával inkább meg van elégedve. Az igazi úr, hősei is azok, s olvasva a *Zrinyi* lovagi viadalait, gyönyörűséggel kiált föl: «Ilyeket csak gentleman-író képes festeni».³ Szenvelgett előkelősége teszi a népszínmű ellenségévé is; ezt a műfajt megveti, mert pórok a hősei s a pór nép számára készül (!). Mély fájdalommal látja, hogy ez «az aljas izlés annyira elharapódzott», annyira megmétélyezte már a közönség lelkét is, hogy egészen elveszett belőle a fogékonyság a «finomabb írói igények iránt».⁴ Finomkodó, mindennek csak a külszínét tekintő eleganciája megbotránkozik az erősebb hangon, a lélek mélyéből föltörő szenvedélyeken, s a modort és műveltséget, simaságot és költőiiséget azonosítva kifakad Zrinyi Miklós ellen: «versei olly fölötte költőtietlenek, s a kor irodalmi műveletlenségének szembe-tűnő bélyegeit olly mindennyomon hordozók», hogy «botrányszerűen kirínak» Jósika regényéből, s az olvasó nem hiheti el, hogy a regény hőse és a versek szerzője egy személy!⁵ Shakespeare-t is megsajnálja, hogy nem kerülhette el korának aljasságait; ebből magyarázza, hogy drámái nemcsak a legbámulandóbb szépségek, hanem «a legszemsértőbb botránnyok' bizarr példányai».⁶

Az izlésnek és ítéletnek ahhoz a teljes hiányához, melyet az eddigi idézetek kellőképen föltárnak, csatlakozik P. Horváth esztétikai műveletlensége. Mintha ezt a fogyatkozását maga is érezné, csak elvétele dolgozik esztétikai fogalmakkal és terminusokkal, de ha megteszi, pórul jár. Valójában csak egy ízben, Jósikáról szólva, mélyed el esztétikai vizsgálódásba: ahány állítást kockáztat, annyi értelmetlenség. Dicséri, hogy Jósika oly túlzott részletességgel rajzolja a kor külső képét, a szokásokat, épületeket, ruhákat; dicséri, hogy regényeit át-meg átszövi reflexiókkal — amint ő nevezi: életszemlélő-

¹ U. ott, 292. l.

² U. ott, 293. l.

³ U. ott, 1843. II.: 526. l.

⁴ U. ott, 1844. II.: 292. l.

⁵ U. ott, 1843. II.: 589. l.

⁶ U. ott, 460. l. és 1845. I.: 517. l.

déssel — mert az a modern regény egyik legfontosabb eleme, az ő zavaros terminológiája szerint «az olvasóközönség jelen kelléke»; s amit a tragikumról ír, az elárulja, hogy nem csak elemi ismeretei nem voltak erről az esztétikai fogalomról, de még sejtelve sem. Minden bírálatnál súlyosabb ítéletet mond reá szövegének szószerinti idézése. Azt fejtegetvén, hogy Jósika regényeinek legértékesebb eleme a tragikum, így folytatja: «Jósika regényeinek tragikumában megvan azon kedélytbalzsamzó tulajdon: miszerint regényei, ha nem egészen szerencsésen, de mégis nyugtatólag fejeztetnek be.»¹

Az egyetlen esztétikai elv, melyet P. Horváth Lázár értékesít, a valóságosság elve, s ezt is abban a helytelen alkalmazásban, mely Toldy kritikáinak egyik főfogatóközása volt. A mesét szétbontja legapróbb elemeire s minden mozzanatnál azt vizsgálja, meg van-e külsőleg motiválva. Csupa kicsinyes kifogására esik szét minden terjedelmes drámabírálata, zavaros előadásával még vádjai igazságáról sem tud meggyőzni; az egymást vég nélkül követő részletek nem szövődnek egységes képpé s minden hatás nélkül peregnék le az olvasóról. Összefoglaló képessége egyáltalán nem volt, a megbírált műről mint egészről határozott képet nem tud adni.

Ha mindehhez hozzávesszük azt is, hogy P. Horváthot személyes mozzanatok vezették kritikáiban — a főúri írókat rangjuk miatt dicsőítette, vetélytársait, mint ellenségeit, bírálta, — akkor méltán csodálkozhatunk, hogy Horváth Lázárnak elfogult, téves szempontok alapján, fogyatékos ízléssel és műveltséggel készült bírálati csak korlátolt, üres, értéktelen kritikák, de nem egyszersmind teljesen elhibázottak; hogy épen értékelő részük csak túlzó, de nem téves. Azt várnók, hogy ő, egész gondolat- és érzésvilágával elkülönöztén magát többi író társától, a legképtelenebb ítéleteket hallatja. Ez azonban nincsen így, s végső megállapításai nem rosszabbak, mint kora átlag-kritikáiban. Két körülmény magyarázza ezt. Az egyik az a szerencséje, hogy főrangú barátai valóban a kor legjelesebb írói voltak, ellenfelei között pedig nem egy gyöngye író akadt, a másik az, hogy mint a közönség kegyétől függő folyóirat szerkesztője nem mert nagyon szembeszállni a közvéleménnyel, s ha egyik-másik irigyeltje, mint Szigligeti, zajos sikert aratott, vagy mással iratott róla kritikát, vagy ő is beállt a dicsérő kritikusok közé, keresett valamilyen szempontot — rendesen etikait — amelyből belevonhatta a maga világába, s csak a sorok között érezte, hogy alapszabályában véve másként gondolkodik a drámáról. Legérdekesebb bírálata ebből a szempontból a *Tisztújítás* kritikája. Nagy Ignác e vígjátéka a Nemzeti

¹ Az idézet u. ott. 1843. II: 398. l.; az előbbi fejtegetések szintén u. ott. 397—399. l.

Színháznak addig a legnagyobb sikere volt, tehát hatását és értékét nem tagadhatta el. Ellenfelének műve lévén azonban, valódi tojástancot jár az igazság és hamisság között. Kiforgatja a drámát valójából, hogy a maga etikai principiumának rájárára vonva agyba-főbe dicsérhesse — pedig erre, épen ebből a szempontból, nem szolgált rá; viszont, hogy gyarlóságokat vethessen szemére és érdemetlennek tüntesse föl az Akadémia jutalmára, bohózatnak teszi meg — és a felsőbb vigjáték követelése szerint bírálja meg. Nem nagyfoka a szellemességnek, de P. Horváth Lázártól még ez is csak egyszerű telt. A többi bírálata nemcsak unalmas, hanem lapos és szellemtelen is.

A lapvezér mellett egy NÁDASKAY LAJOS nevű fiatal író működött, hol szerkesztői, hol segédszerkesztői minőségben. Ő volt a színházi rovat állandó vezetője, s a szokásos rövid, pár sorból álló színházi beszámolók majd mind az ő tollából kerültek ki, *Új* jegy alá rejtve írójuk egyéniségét. Írt egypár nagyobb színi bírálatot is és néha-néha könyvismertetést is, nevét azonban az irodalomban rossz hangzatúvá két Petőfi-kritikája tette, melyek gyors egymásutánban 1844 őszén s a következő év tavaszán jelentek meg. A Petőfi-irodalomban úgy szerepel, mint egyike a nagy költő hirhedt kritikusaiknak. Horváth János szerint időrendben első azok között, akik tárgyilagosságot és esztétikai alapvetést szenvelegve itélik el költészetét.¹ Úgy vélem ez az állítás egy kis enyhítésre szorul: Nádaskayt nem kell Petőfi elfogult, rossz indulatú kritikusa elére állítanunk. Tévedt, mert nem értette meg Petőfit, de nem akarta megmarni. Ezt bizonyítja egész kritikusi pályája.

Kritikai munkássága nem valami terjedelmes, s egészen a Honderühöz kapcsolódik. Jobbára csak a folyóirat életének első felében bírált. Petőfi gyűjteményein kívül három almanachot² és kilenc drámát.³ Almanach-bírálatai afféle robotmunkák; föladata nehezebb és hálátlanabb fele elől kitér: a versekről nem szól, a novellákat meg láthatólag nem meggyőződésből, hanem szerkesztői parancsszóra megdicséri, még pedig, a mint egy főúri, konzervatív laphoz illik, a vallásos *Orangyal* dolgozatait nagy melegséggel, de kevés erővel. Szóval a korban divatos kritikai recept szerint jár el, s dolgoza-

¹ Id. h. 448. l.

² Az 1844-iki *Emlényt* (1843. II: 787—792), az 1846-iki és 1848-iki *Orangyalt* (1845. II: 432—33, 473—474 és 1848: 10. l.)

³ Ezek: Vahot Imre, *Országgyűlési szállás* (1843. II: 646—648); Szigligeti, *Gerő, Gritti és Párbaj mint istenítélet* (1844. II: 168—169, 1845. I: 407—408, 1848: 155—157); Vörösmarty, *A fátyol titkai* (1844. I: 689—690); Kovács Pál, *Nemesek hadnagya* (1844. II: 165—166); Jósika, *Két Barcsay* (u. ott, 166); Degré, *Eljegyzés álarc alatt* (1845. I: 312, 320); Hinár János, *Adósvél* (u. ott, 447—448. l.).

taít csak azért érdemes kiemelni a tucatkritikák közül, mert tárgyuk közlése helyett inkább jellemzésükkel próbálkozik meg.

Dramabírálatai jelentősebbek s jó képet adnak írójuk egyéniségéről. Nádaskay P. Horváth neveltje, de mesterénél minden tekintetben értékesebb. Egyszerű, könnyed, értelmes prózáját szinte jól esik olvasni amannak cikornyás, keresett stíljé után, s tud ítélni nagyképűség és pöffeszkedés nélkül. Már ebből is kitetszik, hogy érdemei inkább negatívok: bár nincs igazi hivatása sem az írói, sem a kritikus pályára, nem követ el durva tévedéseket. Szürke, jelentéktelen ember, de józan s van természetes esze, ezzel pótolja a képzettségnek, szélesebb körű műveltségnek és mélyebb értelemnek hiányát. Mint a mesterembereknek általán, kevés és primitív szerszáma van, de elég ügyesen bánik velük. Patronokkal dolgozik, mint a szobafestő, de a patronokat maga készíti — úgy nézem Toldy útmutatása nyomán, legalább módszere, szempontjai, hangja Toldyéhoz állanak legközelebb. Nem értelmetlen tanítvány, egyben-másban vetélkedik is mesterével. Rendes, szinte sablonná vált eljárása a következő: előrebocsátja a dráma tartalmát, még pedig ügyesen, csak a legszükségesebbre szorítva, de semmi fontos mozzanatot el nem mellőzve, világosan, áttekinthetően, rövid bírálattal is kíséri, mely főként a cselekvény valószínűségére irányul és — nyilván szerkesztőjének utasításai értelmében — a drámából kihámozható erkölcsi eszméire. Azután a jellemrajzról szól, sorra véve a főbb személyeket s jó érzékkel nem annyira a jellemeket bontja izeikre, mint inkább magát a jellemrajzot méltatja és bírálja, szintén élethűséget keresve bennük. Egyéb megjegyzései, a szerkezet-ről és a dikcióról, futólagos, bókszámba menő dicséretes, vagy aprólékos, nem is mindig alapos kifogások. Elég jó szeme van, s amit az átlag-ember intelligenciájával el lehet végezni, azt becsülettel végzi, s a drámának kirívó fogyatkozásait elég biztos kézzel tárja föl. Így értékelései jobbra megbízhatók, sőt néha még fogalmazásuk is talpraesett. Úgyes p. o. az *Országgyűlési szállás* sarkalatos hibájának megjelölése. Vahot egy magyar-faló pozsonyi polgár megtérését viszi színre; Nádaskay megállapítja, hogy a hős lelki megváltozását látjuk ugyan, de okait az író nem födi föl, így a lelki folyamat igazságáról nem győz meg. Általán, amíg ítéletével józanul a műhöz tapad s a maga paraszt-ésszel tett megállapításait közli, addig bizonyos elismerésünkre számot tarthat. Finomságokat, mélyebben gyökerező érdemeket és hibákat nem lát meg, de nem is botlik. Amikor azonban elhagyva a realitás biztos talaját, esztétikai szempontok segítségével magasabbra akar emelkedni s elvi kérdéseket kezd feszegetni: ereje elhagyja s lezuhan. Kovács Pál *Nemesek hadnagyát* bírálva p. o. a jellem

és cselekvény kapcsolatáról elmélkedik, de menten kiderül, hogy csak szavakkal rendelkezik, nem pedig ismeretekkel — bele is bonyolodik zavaros, meg nem értett fogalmaiba. Szigligeti *Gerőjének* alaphibáját szeretné kimutatni, de itt meg oly mélyre kellene szállnia, hogy közben, mint a tengerbe süllyedt, elhagyja a lélegzete. Megérzi, hogy *Gerő* elhibázott alkotás, de nem lévén elég érzéke a lelki rajz finomságai iránt, nem ott keresi a hibát, hanem abban, hogy egy történelmileg nevezetes eseményt (III. Endre halála) főcselekvény helyett mellékeselekvényként szerepeltet Szigligeti. Ez természetesen teljesen alaptalan vád, s époly téves Nádaskay további következtetése, hogyha ezen segített volna a szerző, kiváló drámát irt volna. Annyit tehát mégis megérez a kritikus, s ezt a drámának sem egykorú, sem újabb bírálói nem vették észre, hogy a *Gerő* rosszul köszörült gyémánt: anyaga értékes, de a földolgozás van elhibázva.

Legérdekesebb bírálata *A fátyol titkairól* irt. Itt állt Nádaskay a legnehezebb föladattal szemben: a legnagyobb magyar írónak egy gyöngé vigjátékáról kellett itélkeznie. Kritikája nem mérhető ugyan össze a kor jelesebb színi bírálataival, de azért nem hoz szégyent fejére. Az általános impresszió, melyet a dráma reá tett, helyes, de nem tudja szerencsésen kifejezni: mint drámát fogvatkozásokkal teljesnek tartja, de mint költői művet a legszebb vig költeményekhez sorolja — az ítélet inkább a *Csongor és Tündere* illik. A vigjáték egyik szervi hibája, a legkönnyebben észrevehető, főhősének, Hangainak, meg nem okolt ingatagsága, az ő figyelmét sem kerüli ki, de a többit nem látja meg, még kevésbbé jelességeit, s így csak a dráma értékének megállapítása helyes, az ítélet megokolása gyöngé: méltatása Vörösmarty dikciójáról százszor elmondott dicséretnek, kifogásai többé-kevésbbé alapos, de apró hibáztatások. Hogy volt bizonyos írói készsége, azt az a tapintat mutatja, mellyel a kényes föladatot, a kor első írójának megítélését végzi. Tisztelettel és tompított hangon szól a műről, éreztetve, hogy tudja, ki az, akinek munkáját bírálja. Tapintatáról tanúskodik a *Két Barcsayról* adott kritikája is. Jósika a Honderű nebántsvirága volt, a lapvezér barátja, munkatársa, szemében a legnagyobb magyar író, mégis Nádaskay a sikert aratott, de gyöngé drámát nem magasztalja szertelenül, hanem ügyesen megkerülve a föladatot, nem bocsátkozik részletekbe, szántsándékkal általánosságok között mozog, dicsér, de úgy, hogy kitessek szavaiból véleménye. Bírálatainak hangja és modora általában tisztességes, irodalmi, s még a tehetségtelen kezdőkkel szemben is, mint p. o. Hinár Jánossal, kíméletesen jár el, s ha teljesen elítéli is munkájukat, egyéniségüket nem bántja, nem érezteti a kritikus fölényét.

Nádaskay kritikáinak legjellemzőbb vonása, amint az előbbiekből kitetszik, a szürke középszerűség. Nincsenek nagy érdemeik, de nem is épen elvetendőek. A kritikus erkölcsi értéke is ezen a színvonalon áll. Nem olyan bátor, hogy az igazságot minden körülmény között kimondja, de nem is olyan gyáva, hogy egészen elrejtse s meggyőződése ellenére talán csak Degré gyöngé vigjátékát dicséri, ezt is olyan szintelenül, hogy látszik, nem térhetett ki a szerkesztő fölszólítása elől. Pártossága sem erősebb, mint a kor többi kritikúsáé, p. o. Toldyé, s rosszhiszeműséggel is, a kritikusok legnagyobb bűnével, csak egyik kritikáját lehet vádolni, azt, amelyben Szigligeti *Párba, mint istenítélet* című népszínművét elítéli. Maga az ítélet szigorú, de nem jogtalan, csak az a vádaskodása rejti magában az olvasók megtévesztésének célját, hogy Szigligeti a népet és költészetét szerzői tantième-jének emelésére keveri bele műveibe. A vád Szigligeti e drámájára vonatkozólag esztétikai szempontból megállhat, de Nádaskay innen az erkölcs terére játssza át, s ez visszaélés.

Elbbe a keretbe kell beleillesztenünk a Petőfi-bírálatokat. Bár épen a Szigligeti-bírálat alapján volna jogunk rosszhiszeműséggel vádolnunk értük, úgy vélem, maga a két bírálat nem szolgáltat rá elégséges alapot, mert minden vádjukat meg lehet magyarázni elvi alapról, magának a kritikusnak és a Honderűnek irányából és irodalmi meggyőződéséből.

A két bírálat terjedelemben is, értékelésben is messze eltér egymástól. A korábbi, Petőfi első verskötetének és *A helység kalapácsának* kritikája,¹ hosszabb és dicséretet gáncssal vegyest ad, a második, a *Czipruslombok* ismertetése,² rövidebb és minden ízében méltányló. Az ellentét, amint látni fogjuk, csak látszólagos. A hangja az elsőnek is tisztességes, s nemcsak személyeskedés nincs a kritikában, hanem még az a kicsibevevés sem, mellyel Petőfi ellenségei reá mint egy alacsonyabbnak tartott költői iránynak, a népköltészetnek, képviselőjére tekinteni szoktak. Említi ugyan fiatal voltát — de 22 éves költővel szemben ez nem lenézés — s nem is sértően, hanem mint tévedései forrását. Való, hogy Petőfiről nem úgy beszél, mint lángelkű költőről, de ne felejtjük el, hogy a bírálatot 1844-ben írta, alighogy Petőfi nevet vívott ki magának az irodalomban, s elismeri nem mindennapi költői tehetségét, gazdag lírai erét, hivatottságát. Nem lehet megtagadni Nádaskaytól azt az érdemet, hogy ő az a kritikus, aki komolyan, esztétikai szempontból először emeli ki Petőfi költészetének egy csomó értékes vonását: könnyedségét, dikciójának természetességét, fordulatosságát, nyelvének egyszerűségét, jelességét a népdalok nyomán járó

¹ 1844. II.: 403—405. I. (Endrődinél 34—39. I.)

² 1845. I.: 306. (Endrődinél 73—74. I.)

költeményeiben. Hibáztatásai két gócpont köré jegecednek: Petőfi lírája túlságosan személyes, sokat foglalkozik magával, s érzelmeit gyakran nem tudja annyira eszményíteni, hogy a költészet méltó tárgyaivá váljanak — ez az egyik; nem tud különbséget tenni a népies és póriás között, a népiesség örve alatt póriasságba süllyed¹ — ez a másik. Mai esztétikai fölfogásunkkal mind a két vádat visszautasítjuk; az utóbbinak van némi alapja, de így fogalmazva igazságtalan, az előbbi meg épen egyik legnagyobb érdeme Petőfi költészetének, ez az, amivel nemcsak újszerűvé tette a maga költészetét, hanem líránkat megszabadította az affektált szobaköltészet fojtott, penészszagú levegőjétől és új, szabad mezőre terelte. Nádaskaynak nem volt igaza, az minden vitán fölül áll, de abban, amit mondott, semmi idegen motivum nem vezette, nem tett egyebet, mint hangot adott a Honderű költői fölfogásának és annak az egész iránynak, mely a költészet régi hagyományaiban elfogódva azt az emberi szellem bizonyos ünnepi hangulata kifejezésének tartotta, s a finomságot, választékosságot, a szerénységet vagy álszerénységet a költészet elengedhetetlen követelésének hirdette, s a személyes mozzanatok bevitelét a lírába, a jellemző, de erős kifejezéseket a költészet lealacsonyításának tekintette. A Honderű és segéd-szerkesztője akkor lettek volna rosszhiszeműek, ha ezeket a vádakat elhallgatják, mert legbelsőbb meggyőződéséből fakadtak s egész esztétikai fölfogásukkal a legteljesebb harmóniában voltak. Valóban Nádaskay bírálatában nincs a legkisebb durvaság vagy rosszszerkelet, s az a tanácsa, hogy Petőfi iparkodjék izlését nemesíteni, egy Nádaskay ajkáról hallva, mosolyt keltet, de megbotránkozást nem, mert forrása határozottan a jóindulat, az a törekvés, hogy Petőfit tehetségéhez méltó útra vezesse.

Ami tévedés a bírálatban van, az egy ósdi izlésű, elveiben elfogódott ember tévedése, de nem egy rosszhiszemű kritikus ferdítése. Bizonyítja, hogy bírálataiban épen azokat a verseit emeli ki teljes dicsérettel, melyek a régi stilben vannak írva, s még inkább a második bírálata. A *Czipruslombokról* írva, örömmel állapítja meg, hogy semmi oka sincs régibb szigorúságra s teljes elismeréssel adózhat Petőfinek, mert «a szerelem fájdalomát hübben, salaktalanabban alig zenghetné lant». S az egész bírálat hangja, méltatása, értékítéletei olyanok, hogy Petőfi lelelkesebb bámulója sem fogalmazhatta volna melegebben. S ez érthető: a *Czipruslombok* tárgyával, szellemével, költői fölfogásával egészen a régi iskola hagyományai közé illeszkedik, s csak Petőfi alakító és kifejező művészete

¹ Két kisebb vádját: Petőfi könnyűsége gyakran könnyelműséggé, egyszerűsége prózaisággá válik — a másodikat majdnem szó szerint — nem kisebb kritikus ismételte, mint Gyulai Pál, még élete végén tartott egyetemi előadásában is.

emeli ki onnan. A népiesség és erő egészen hiányzik ezekből a lágy, érzelmes, panaszos dalokból: Nádaskay őszinteségének és következetességének nyilvánvaló jele, hogy magasztalásokkal halmozta el őket.¹ Legyünk igazságosak és ismerjük el, hogy Nádaskay elfogulatlanabb volt és jobban méltányolta Petőfit 1844-ben, mint Toldy 1874-ben.

Ennyi bizonyíték alapján jogunk van Nádaskay nevét törölni Petőfinek «tárgyiasságot szenvedő», rosszakaratú kritikusi sorából.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

---

¹ Úgy vélem, ez a magyarázat teljesen megérteti a két bírálat látszólagos ellentétét, s nem kell azon megfejtéshez folyamodnunk, melyet Petőfi nagyérdemű életrója, Ferenczi Zoltán vet föl, hogy Nádaskay vissza akarta hódítani Petőfit a Honderűhöz. L. Petőfi életrajza, (1896) II : 195. l.